

УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2-112'373.611'367.622

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/01>

Білоусенко П. І.

Інститут української мови Національної академії наук України

Бойко Л. П.

Запорізький національний університет

Тернова А. І.

Запорізький національний університет

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ ІМЕННИКІВ PLURALIA TANTUM ІЗ СУФІКСОМ -ЦІ

*У статті на матеріалі мовних фактів, дібраних із пам'яток української мови різних стилів і жанрів від найдавніших часів, показано, які лексико-словотвірні типи множинних іменників із суфіксом **-ці** й похідними афіксами **-иці, -ниці, -инці, -анці, -ованці** було сформовано впродовж писемної історії української мови. Зазначено, що в українській мові XI–XIII ст. документуються відприкметникові плюративи на позначення прибічників єресей і вчень (**безглавниці, ангеловьци, платоньци**). Від іменників було утворено небагато найменувань жителів певних місцевостей (**бродниці, расщільниці**). В українській мові XIV – кінця XVIII ст. майже не вживаються давні деривати на позначення прибічників певної єресі, натомість за допомогою цього суфікса творяться відіменникові множинні назви осіб за місцем проживання (**грабовці, стрілковці, слонимці**), найменування деталей будівель, засобів пересування, свят (**громниці, мясниці**) й деякі інші деривати з різними значеннями.*

*У новій українській мові спостерігається бурхливий ріст іменників pluralia tantum із назвним формантом. Від іменників, прикметників, дієслів продукуються найменування одягу, взуття, харчових продуктів, пристроїв тощо. Певна частина десубстантивів у різних лексико-словотвірних типах має модифікаційне значення подібності (**копитці** – «народна назва рослини: копитник», **матилці** – «візерунок у вигляді метелика, яким розписують крашанки») чи демінутивності (**постільці** – «постоли», **дверці** – «дверцята»).*

Усе це дало підстави стверджувати, що в українській мові сформувався спеціалізований словотвірний формант, який поряд з іншими суфіксами брав участь у творенні дериватів, які не мають форм однини.

***Ключові слова:** іменники pluralia tantum, лексикалізація іменників, плюративи, спеціалізований словотвірний засіб, лексико-словотвірні типи, модифікаційні значення подібності, демінутиви.*

Постановка проблеми. Іменники, що вживаються лише в множині, мають давню історію. Вони активно функціювали на всіх етапах розвитку української мови, майже у всіх східнослов'янських граматиках їх виокремлювали під час розгляду категорії числа. Зокрема, визначали лексико-семантичні групи множинних іменників [8, с. 473–474; 9, с. 70–71; 10, с. 309] та інші. Мовознавці звертали увагу на форми вираження роду й числа [6, с. 163], первинність

чи вторинність форм множинних субстантивів [7, с. 106]. Однак словотвірна підсистема українських іменників pluralia tantum загалом була поза увагою дериватологів. Про них не згадується в найвагоміших описах словотвірної системи іменників pluralia tantum.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Динаміка формування словотвірної структури множинних донедавна знаходилася в тіні граматичних форм множини. Лише в поодиноких

працях йдеться про словотвір деяких суфіксальних плюративів [5, с. 94; 3, с. 41]. Маємо окремі праці з порівняльного словотворення множинних іменників української та словацької (Л. Буднікова), англійської та української мов (Г. Склянченко), словотворення плюративів в окремих говорах (Г. Аркушин, Л. Дика, Я. Закревська, О. Харківська).

А тим часом у процесі функціонування української мови іменники *pluralia tantum* виробили власну, оригінальну систему словотворення з численним арсеналом словотворчих засобів, динаміка якої натепер вивчена фрагментарно.

Постановка завдання. Мета дослідження – здійснити докладний опис історії творення іменників *pluralia tantum* за допомогою суфікса -ці та його варіантів від найдавніших часів до сучасності.

Виклад основного матеріалу. Як і більшість слов'янських афіксів, розглядалий формант виник із давнього -k-, котрий після певних асимілятивних змін і приєднання закінчення -і оформився в -ці. Близьким за походженням (проте не тотожним) є суфікс -ець (-ць-), який своєю чергою являє собою фонетичний варіант суфікса -ьк- [1, с. 112; 11, I, с. 101], що творив деад'єктиви, девербативи й десубстантиви із широкою гамою словотвірних значень [2, с. 38–40], котрі у формі множини могли зазнавати лексикалізації. У такому процесі могли зазнавати лексикалізації й структури із суфіксом -ьца з індоєвропейського -ika [12, с. 90].

У найдавніших пам'ятках української мови документуються відприкметникові плюративи, утворені за допомогою форманта -ци (-цы) та його похідних -ици, -ници, що позначають прибічників певної ересі, наприклад: *безглавьници* (XII СДЯ I 113) – «еретики, які належать до секти, що відреклася від свого патріарха»; *братьници* (313) – «прибічники однієї ересі в християнстві»; *ангеловьци* (1284 СДЯ I 86) – «прибічники ересі, пов'язаної з обоженням ангелів»; *кононовьци* (IV 250) – «послідовники еретичного вчення єпископа Конона».

У дериватах такого типу простежується сема належності (чиї прихильники, прибічники?), тому низку дериватів із фіналями -ници можна розглядати серед деад'єктивів на -ци чи десубстантивів на -ици, -ници: *змииници* (XII СДЯ III 391) – «прибічники однієї з ересей»; *никольници* (V 413) – «миколаїти, послідовники Миколи, одного із семи дияконів, який проповідував розпусту як засіб приборкання плоті»; *послоушьници* (VII 256) – «послідовники еретичного

вчення Мартирія»; *средници* (1284 СлРЯ XXVII 140) – «християнська секта, члени якої не вважали середу пісним днем»; *покорьници* (1284 СДЯ VII 49) – «представники однієї з ересей, апотактики».

Сюди ж умовно можна віднести іменники *платоници*, *платоньци* (XIII СДЯ V 415) – «прибічники філософського учення, пов'язаного з іменем Платона»; *поконьници* (VII 44) – «назва одного з ангельських чинів».

Від іменників із цим афіксом утворюються найменування *жителів* певних місцевостей: *В то же верем# придоша к нем Бродници и Половци придоша к немд мнози* (1147 / 1425 СДЯ I 320) – «різноплеменні бродячі групи людей, що мешкали в степах Північного Причорномор'я, які брали участь у військових походах Русі»; *расщльници* (XII СлРЯ XXII 49) – «прізвисько євноміян, збори яких проходили в розселинах гір».

Кілька дериватів із цим формантом позначають *інструменти*: *носилиць* (1175 СДЯ V 431) – «ноші»; *ножиць* (XIII–XIV 428) – «ножиці».

У старій українській мові, на відміну від давньоруськоукраїнського періоду, майже не вживаються деривати на позначення прибічників певної ересі, натомість за допомогою цього суфікса творяться відіменникові множинні *назви осіб* за місцем проживання, наприклад: *жаловать с# пре(д) кролемі на стрьлковьч аже рбиваютъ с# q землю оу цркъвную стго сѣса* (1422 ССУМ II 395) – «жителі села Стрільків»; *село где грабовьч сид#(т)* (1437 I 259) – «жителі місцевості Грабово», пор. *Грабовці* (там само) – «назва села в Молдавському князівстві»; *А при томі были могоричници: на имя Войтко, конюшній Волковискій <...> Пашко и Митко Ошеменци а Мацко Волковянині* (1451 II 119) – «жителі міста Ошемена»; *пани Василева# Озерничані <...> Слонимцы и Клєпачов* (1478 II 353) – «жителі міста Слоним»; *И те(ж) тй(и) лю(ди) Соминци на работq хоживали* (1499 II 368) – «жителі села Сомино»; *египцицы* (поч. XVII ст. СлXVI – п.п. XVII 9 57) – «єгиптяни».

Іменник *людцы, людьцы* (1524 СлXVI – п.п. XVII 16 182) означає «залежні або звільнені від повинностей особи».

Окрім цього, маємо деякі назви *деталей будівель*: *вра(т)ницы* (XVII ЛексЛат 96) – «ворота». Іменник *дверци* (1577 СлXVI – п.п. XVII 7 198) – «дверці, дверцята» має демінутивне значення.

Поодинокі десубстантиви чи деад'єктиви вживаються для найменування певних *свят*: *громницы* (1589 МатТимч I 190) – «свято зустрічі зими з весною», пов'язане з *грим*; *мясници* (1672 МатТимч I 446) – «м'ясоїд; певний період після

посту, коли за законом православної церкви дозволяється вживати м'ясну їжу, одружуватися» (*м'ясо, м'ясний*).

Документується кілька девербативів: *глабци* (1595 СлХVІ – п.п. ХVІІ 6 212) – «лубки у возі або санях» від незасвідченого **глабати* – «охоплювати, з'єднувати, зміцнювати» (ЕСУМ I 518); *Если будеть Рождество Х(ст)во в понедело(к), зима будеть мшианая, <...> есннь зимная, ложниццѣ межи лю(д)ми* (ХVІІІ Пр 119) – «вбивства, негаразди» (*ложити* – «класти: вбивати, нищити» – НТСУМ II 259); *о(т)доилицы* (ХVІІ ЛексЛат 94) – «рештки, залишки після доїння».

У новій українській мові спостерігається значне збільшення плюративів на **-ці, -иці, -ниці**.

Панівна більшість похідних іменників на **-иці, -ниці** мотивується прикметниковими (дієприкметниковими) основами. Серед них маємо кілька найменувань осіб: *підданці* (1798 Ен 321) – «підлеглі люди»; *поганці* (УмСп 352) – «люди, що ведуть розгульне життя; гультайство» (*поганій*); *приданці* (О II 137) – «люди, що ведуть молоду до молодого» (*придани* – «те саме»). Сюди ж умовно можна віднести й демонологічне найменування *нічниці* (ГуцГов 133) – «злі духи, що з'являються вночі» (*нічний*).

Збережена давня тенденція творення найменувань *жителів за місцем проживання*. За аналогією до форм *жириб'ятинці* – «жителі села *Жереб'ятин*» утворено низку інших найменувань осіб за місцем проживання: *лебединці* – «жителі села *Лебедин*»; *сулимовці* – «жителі села *Сулимівка*», їх називали *кіслиниці* – «прізвисько жителів села *Сулимівка*» через те, що вони говорили *кіслий* замість *кислий*. З цієї причини відбулося лівобічне розширення суфікса **-ці**. Окрім цих, у говірці полісько-середньонадніпряньського порубіжжя маємо такі назви: *власівці* – «жителі села *Власівка*», *полтавці* – «жителі Полтавської області» [4, с. 76–77].

Вервечка дериватів іменує *взуття, одяг, прикраси*: *кожаниці* (УмСп 32) – «бахили, робоче взуття» (від *діал. кожаний* – «шкіряний»); *кріваниці* (УмСп 308) – «червоне намисто»; *дуб'яниці* (Гр I 453) – «різновид постолів із дубленої шкіри» (*дуб'яний*); *крашениці* (Гр II 301) – «суконні штани червоного кольору в гуцулів» (від *діал. крашений* – «фарбований»); *латанці* (Гр II 347) – «вкритий латками одяг» (*латаний*); *мохнавіці* (Гр II 450) – «рукавички»; *портяниці* (III 355) – «штани з товстого білого полотна» (*портяний*); *сап'яниці* (IV 102) – «сап'янові чоботи»; *убуванці* (IV 308) – «ремінці, якими прив'язують до ніг

ходаки», *шнуровиці* (Гр IV 507) – «корсет»; *шльопаниці, ляпаниці* (УмСп 1034 Грим 179) – «черевики»; *довбанці* (ГорбачРом 96) – «вузькі штани із саморобного полотна» (*довбаний* – «нерівний»); *снігівці* (ГорбачТер 246) – «пристрій, що взимку одягають жінки на черевики»; *катанці, валяниці* (ДзПрогр 132) – «валянки, зимове взуття з валяної, катаної вовни»; *багріниці* (ГуцГов 19) – «штани з домотканого сукна червоного кольору»; *гумовці* (Грим 40) – «короткі гумові чоботи»; *кожанці* (70) – «саморобне взуття, виготовлене з одного шматка шкіри»; *морщиці* (97) – «шкіряні постолі»; *дрипанці* (49) – «легке взуття, яке тримається за допомогою переплетених смужок шкіри спереду»; *латанці* (84) – «латаний одяг»; *краваниці* (79) – «намисто червоного кольору»; *мильниці* (95) – «гумове легке літнє взуття у вигляді тапок»; *галанці* (СУГО 48) – «вузькі штани» від назви країни *Голландія* та прикметника *голландський* (ЕСУМ I 458); *чопанці* (Спанатій 832) – «капці».

Документується невелика кількість назв *харчових продуктів, страв* головно за способом виготовлення, які мотивуються переважно дієприкметниковими основами: *варениці* (СМШ I 60); *товканці* (Корз 239) – «страва з товченої картоплі» (від *діал. товканий* – «товчений»); *сушениці* (СУМ IX 874) – *діал.* «сушені фрукти, ягоди»; *лісниці* (О I 415) – «дикі, квасні яблука» (*лісний*); *гнилиці* (Шкрум 41) – «сорт груш»; *урванці* (Корз 245) – «галушки із щипаних шматочків тіста»; *рванці* (СхСл 181) – «страва з різаного або рваного тіста» або «рвані галушки» (Спанатій 664).

Кілька дериватів є назвами *пристроїв, елементів будівлі, посуду* тощо: *дрібниці* (УмСп 1008) – «густа сітка» (*дрібний*); *кам'яниці* (Гр II 214) – «пастка для горобців» (*кам'яний* – «зроблений із каменю»); *наріжниці* (516) – «боки даху, бокові стропила» (*наріжний* – «той, що розташований збоку»); *носилиниці* (О I 494) – «ноші для гною»; *залубниці* (II 60) – «залубні: сани з кузовом»; *копаниці* (Ник 85) – «буковинські ручні санчата з полозами, зроблені з кривого кореня дерева» (*копаний* – «викопаний із землі»); *мидниці* (ГорбачТер 231) – «таз, миска для вмивання» (від *діал.* прикметника *мидний* – «зроблений із міді»); *скриплиці* (Спанатій 719) – «блоки в ткацькому верстаті».

Трапляються деривати на позначення *внутрішнього стану людини, хвороб*: *сонниці, сонливиці* (Гр IV 167) – «сонливість» (*сонливий* – «схильний до сну»); *соняшниці* (СУМ IX 461) *діал.* – «народна назва гострого шлункового захворювання», «хво-

роба очей», очевидно, пов'язане із сонцем, мотивація української назви неясна (ЕСУМ V 354); **блідниці** (ГорбачТер 211) – «анемія» (*блідий*); **нічниці** (СУМ V 430) – «відсутність сну, безсоння»; **крикливиці** (VI 345) – «істерія в дитини» (*крикливий*); **сонливиці** (IX 457) *нар.-поет.* (від *сонливий*) або **сонниці** (458) *розм.* – «стан, коли хочеться спати» (*сонний*); **паршивці** (ДзПрогр 181) – «заразна хвороба шкіри» (*паршивий* – «вкритий паршами»); **муравниці** (О I 456) *мед.* – «золотуха» (*мурава* – «густа трава») з не зовсім зрозумілою мотивацією.

Кілька похідних є назвами *речовин, матеріалів*: **йильняниці** (О I 332) – «полова з льону» (від *діал. йильняний* – «ляляний»); **драниці** (Лис 69) – «драничини; покривельні шалівки» (*драний* – «обідраний», «той, що в дірках»); **лупаниці** (О I 419) – «дрова» (*лупати* <*лупаний*) – «розбивати»); **рубаниці** (СУГО 174).

Від прикметників утворено поодинокі назви з іншим значенням: **крававці** (Лис 107) – «те само, що звіробій»; **солонці** (СУГО 82) – «ділянка неродючої землі, солончак».

Незначною кількістю представлені плуративи, утворені від дієслівних основ.

В обстежених джерелах нової української мови документуються поодинокі *найменування осіб*: **погонці** (СМШ II 527) – «погоничі»; *Твої п'яні затяжці-дармоїди Як шались – паювались із поганством* (Куліш I 212) (*затягати* – «вербувати») – цей дериват характеризує учасників вільних військових загонів, гайдамаків.

Дібрані мовні факти дають підставу стверджувати, що в XIX ст. з'явилася значна кількість іменувань *пристроїв, інструментів*: **сівиці** (КвОсн III 220) – «сіиці»: [*були на ярмарку*] *й решета, і ночовки, діжі, лопати, сівиці, черевки* (*сівати* – «сіяти»); **східці** (УмСп 417) – «драбина» (*сходити* – «спускатися»); **липиці** (Гр II 360) – «жердина для знімання фруктів» (*липути* – «щільно прилягати»); **либиці** (357) – «віршовка з прив'язаним м'ясом для ловлі риби» (*либити* – «брати, збирати»); **вальці** (Шел 8) *текст.* – «вальці» (*валяти* – «катати»); **затяжці** (36) – «лещата для чобіт» (*затягати* – «затискувати»); **сіиці** (216) – «підставка для сита» (*сіяти*); **щипці** (СУМ IX 585) – «інструмент для затискування, розколювання, виривання чогонебудь» (*щипати* – «стискувати»); **грабци** (Лис 58) – «грабилно» (*грабати* – «гребти»); **копці** (ЕСУМ II 570) – «риболовні сітки, які ставлять у воду на палях» (*копати* – «вкопувати паколи»); **ставці** (Арк II 169) – «пристрій для різання дров»

(*ставити*); **скрипці** (ДзПрогр 262) – «скрипка» (*скрипити, скрипати* – «грати на скрипці»); **п'яльці** (СУМ VIII 417) – «пристрій для рукоділля у вигляді рамки, на якій закріплюється розгорнута тканина» (*п'ялити* – «розтягувати»); **копці** (СУГО 105) – «риболовецькі сіті, які ставлять у воді на паколах», співвідносно з *копати* (ЕСУМ 2 570).

Виявлено кілька девербативів на позначення *стану людини, її характерних ознак*: **дрімниці** (Гр I 445) – «дрімота» (*дріматити*); **ревниці** (IV 9) – «ревності» (*ревнувати*) й **прибаганиці** (ДзПрогр 169) – «примхи, невиправдані бажання»; **підходиці** (Саб 413) – «хитрість» (*підходити* – «уміти прихилити кого-небудь до себе, завоювати довіру» – НТСУМ III 399).

Від дієслів утворено поодинокі найменування *взуття, прикрас*: **виступці** (УмСп 1034 Грим 32) – «вид взуття», фіксується в середньополіських і суміжних говірках; **бовтиці** (ГуцГов 27) – «прикраси з низок жовтих гудзиків» (*бовтати(ся)* – «хилитися, гойдатися»); **чанці** (Грим 169 Спанатій 821) – «домашні тапочки, виплетені зі шнурків».

Кілька девербативів є назвами *частини будівлі чи елементів певних приладів*: **мостиці** (Гр II 447–448) – «дошки, які кладуть на човни для побудови парому»; **клониці** (Ник 46) – «передні ручиці у воза» й «скісний дрючок над заднім колесом воза» – ГорбачТер 225 (*клонити* – «нахилити»); **кріпиці** (Чаб II 218) *ткац.* – «блочки у верстаті, по яких рухаються шнури, прикріплені до верхніх рейок начиння» (*кріпити*); **припускниці, припустниці** (ЗелБанд 32) – «причілок, крокви» (*припускати, припустити* – «прилагоджувати, приложити» – Гр III 434); **ступці** (СхСл 201) – «східці» й **приступці** – «сходи» (Дорош 116).

Деякі девербативи можна кваліфікувати в семантичному плані як *назви дій або їхніх наслідків*: **виступці** (УмСп 1011) – «український народний танок» (*виступати* – «виходити»); **ріпиці** (ГорбачРом 130) – «бруд, що потріскався на шкірі» (*репнути* – «лопнути, тріснути» – Гр IV 12 – із чергуванням голосних [e] // [i]); **відступці** (Саб 328) *друк.* – «розрядка, тобто розбивка літер у слові для виділення в тексті» (*відступати*); **лупаниці** (О I 419) – «дрова» (*лупати* (*лупаний*) – «розбивати»); **рубаниці** (О II 194) – «рубані дрова» й «рубаний із дроту шріт для мисливського набою» – Арк II 130; **гонці** (Дорош 106) – «галузки, пагінці» (*гонити* < *гнати*); **вибиваниці** (Василенко 17) – «елементи танцю» (*вибивати* – «вистукувати ногами»); **шкряпанці** (*шкряпанці*) (ГуцГов

217) – «вишкрібки (тіста з діжі)»; **ступці** (СУМ IX 808) – «отвори на сопілці» (*ступати* – «рухатися»), **гонці** (Дорош 106) – «галузки, пагінці» (*гонити* < *знати*). До цієї групи можна приєднати номен **різниці** (УмСп 903) – «час, коли ріжуть домашню живність».

У пам'ятках розгляданого періоду засвідчено значну кількість десубстантивів.

У діалектній мові дослідники фіксують назви осіб за місцем проживання: звалися раніше **полтавцями**, бо ми полтавської області були, **лебединці** (*Лебедин*), **жирібятинці** – «жителі села *Жеребятин*» [4, с. 77]. До цієї групи належать також назви осіб за національністю або за належністю до країни, в якій вони мешкають: **англійці**, **бельгійці**, **естонці**, **латвійці**, **германці**, **югославці**, **американці** (Там само).

До назв осіб лівобічно розширеним суфіксом **-овці** Л. Дика віднесла невелику групу дериватів за належністю до об'єднання, організації: **власовці**, **махновці**, **стройбатівці**, **реповці** – «працівники організації РЕП-Агро-Транс» (Там само). Обстеження інших діалектних регіонів дасть приблизно такий же результат. Треба сказати, що названі Л. Дикою плуративи не пройшли етап лексикалізації, вони мають форму однини, тому беззаперечно відносити їх до групи іменників *pluralia tantum* не можна.

У бойківських говорах функціонує дериват **приданці** (О II 137) – «люди, що ведуть молоду до молодого», в якому суфікс **-ці** сприймається як надлишковий елемент (*придани* – «те саме»); **пропійці** (154) – «весільні гості, що співають «пропій». Іменнику **людці** (Гр II 388–389) суфікс **-ці** надає демінутивне значення, яке трансформується в пейоративне «морально розкладені, недостойні люди».

Серед десубстантивів маємо давні назви **свят**, які відповідають церковним законам (повір'ям): **м'ясниці** (Гр II 459) та **громниці** (ГорбачОстр 289) – «свято Стрітення Господне». На початку XIX ст. документуються іменники **вечорниці** (1837 РД 97) – «вечірні зібрання молоді, на яких у будні дні поряд із розвагами виконувалась і певна робота, а у святкові – влаштовувалися гуляння», **вечірниці** (Спанатій 11) – «вечірні гуляння, танці молоді»; **хрестці** (Гр IV 413) – «хрестопоклонний тиждень великого посту» (*хрест*).

Фактично в новій українській мові було сформовано групу найменувань **приладів, інструментів та їхніх складників**: **ножиці** (КвОсн II 280) – «інструмент для різання та стрижки» (*ніж* – «лезо, вістря»); **виллиці** (Гр I 167) – «розвиліни,

розсохи – окремо як складник якогось засобу» (*вила*); **дибиці** (Гр I 381) від *диби* – «ходулі»; **кобилиці** (II 259) – «поруччя» та «колоди, на яку натягують для сушки шкіру» – ГорбачРом 106 (*кобила* – «колода для розвішування шкіри»), пор. **кобилиці** (ГорбачРом 106) – «округлені полози коліски» (*кобила* – «підставка»); **хорімці** (Гр IV 410) – «різновид гуцульських сіней» (від *діал. хороми* – «сіни» – НТСУМ IV 755); **троянці** (ГорбачСт 513) – «триріжкові вила» (*троян* – «трое (переважно про коней)»); **саниці** (Гр IV 102) – «полоззя»; **кросниці** (О I 390) – «стояки (в пилиці), розпинка» (*кросна*); **носильниці** (I 494) – «ноші для гною» (від *носили* – «ноші» – Гр II 570); **столиці** (II 255) – «ослін, лавка» (*стіл*). **набіллиці** (НикМЛА 239) – «рухома рама ткацького верстата» (*набіли* – те саме); **стовбниці** (НикМЛА 303) – «товсті бруси, що служать основою для шатра» (*стовб* – «стовп»); **капиці** (ЗелБанд 72) – «гребінь даху на хаті» (пор. *капи* – «з'єднання в чоботях» – Гр II 217).

З кінця XIX ст. документується невелика група **найменувань рослин та їхніх частин**: **кошиці** (Гр II 296) – «рослини, з яких плетуть кошики»; **липиці** (Гр II 360) – «насіння липи»; **иглиці** (ГорбачОстр 295) – «чатиння, хвоя» (від *діал. фонетичного варіанта игла* – «голка: вид хвойного листя»); **митлиці** (ГорбачТер 231) – «низкорослі рослини»; **гльодиці** (СНГТК 58) – «зарослі кущів глоду»; **муравниці** (О I 456) *мед.* – «золотуха» (*мурава* – «густа трава»); **копитці** (ЕСУМ II 568) – «народна назва рослини копитник» і деякі інші; **бархатці** (Спанатій 48) – «декоративна рослина» (*бархат*); **баранці** (45) – «перстач пісковий, якірці»; **краснологовці** (Дика 78) – «гриби».

Зрідка трапляються назви **комахи**: **комариці** (О I 370) – «мошка, дрібні комахи» (*комар*); **охоронці** (Спанатій 516) – «частина бджолої сім'ї, яка охороняє вулик» (*охорона*).

Головно в діалектах документуються деякі похідні, які можна віднести до **локативних найменувань**: **могилиці** (ГорбачОстр 303) – «кладовище»; **сокирниці** (О II 235) – «діра, місце в санках для сокири» (*сокира*); **гнійниці** (ЗелБанд 71) – «частина житла, де зберігалось паливо» (*гній*); **кінчиці** (СхСл 96) *ткац.* – «торочки, мхнатиння» (*кінці*); **рукавиці** (СНГТК 219) – «розгалуження русла ріки» (*рукав*); батько жнивували на **Погрибцах** (Дика 78) – «назва кутка».

Документується кілька **соматизмів**: **струниці** (Гр IV 219) – «тонка кишка» (*струна*); **очиці** (ЛексФр 158) – «очі»; **війниці** (Саб 340) – «вії».

Зрідка фіксуються найменування певних дій: **камінці** (ДзПрогр 263) – «вид гри з камінцями» й «вантаж, прив'язаний до низу сітки» – Ліпк 218; **кремініці** (ДзПрогр 263) – «різновид гри»; **косиці** (ГуцГов 102) – «обряд розплітання коси» (*коса*).

Серед відіменникових утворень виокремлюється група демінутивів із різним значенням: **дровці** (ЛексФр 66) – «дрова»; **ковзаниці** (СУМ IV 204) – «ковзани»; **постільці** (VII 376) – «постоли» (*постоли*); **рамці** (VIII 447) *заст.* – «те саме, що рамки»; **шкарбанці** (XI 471) – «шкарбани, взуття»; **заступці** (ГуцГов 79) – «сходи» (*заступи*); **стоюниці** (Чаб IV 107) *змен.* до «стоюни»; **ворітці** (ГорбачРом 87) – «ворота в межах загороди»; **дверці** (94) – «дверцята курника, хлівця»; **вагонці** (СУГО 34) – «невелика посудина, з якої їли рис»; **сіниці** (Дика 77) – «невеликі сіни», **штаниці** (Там само). Іменник **острівці** (СНГТК 136) має збірне значення – «група островів на болоті».

Низка різних у семантичному плані дериватів має словотвірне значення *подібності*: **зубці** (СУМ III 728) *кулін. заст.* – «страви з очищених зерен ячменю, зварених або підсмажених»; **міхурці** (Чаб II 177) – «зернові відходи» (*діал. міхур* – «пухир»); **матилци** (Лис 124) – «візерунок, яким розписують великодні крашанки» (*матиль* – «метелик»); **капарці** (ФУБН 77) – «висушені пуп'яночки кві-

ток» (*капар* – «шапка» – Ф II 184); **льідниці** (ДолГов 108) – «ожеледь» (*лід*); **бараниці** (ГорбачТер 210) – «широке хутро, яким вкривають сани».

Висновки і пропозиції. Формант **-ці** в давньоруськоукраїнській і староукраїнській мові не відзначався особливою продуктивністю. У новій українській мові спостерігається значне зростання дериватів із цим формантом. Усе це дало підстави стверджувати, що в українській мові сформувався спеціалізований словотворчий формант **-ці** та його варіанти, за допомогою яких могли творитися деривати, які не мають форм однини. Ядро іменників *pluralia tantum* із цим суфіксом складають назви, котрі можуть вживатися у всіх функційних стилях сучасної української мови. Частина похідних розглядаєної структури має виразний відтінок розмовності, що обмежило сферу їх вживання та територію функціонування. Цей суфікс брав участь у творенні плуративів різних лексико-словотвірних типів. Зокрема, спостерігається творення десубстантивів різних семантичних груп зі словотвірним значенням подібності й демінутивності. Виявити динаміку й тенденції розвитку всієї словотвірної підсистеми іменників *pluralia tantum* можна буде після того, коли буде здійснено докладний опис історії плуративів, утворених за допомогою всіх словотворчих засобів.

Список літератури:

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни і словотвору. Ужгород : Закарпатське обласне вид-во, 1960. 416 с.
2. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). Київ : КДП, 1993. 215 с.
3. Волох О. Т., Чемерисов М. Т. Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Вища школа, 1989. 334 с.
4. Дика Л. В. Суфіксальний словотвір іменників *pluralia tantum* (на матеріалі говірок полісько-середньонадніпряньського порубіжжя). *Волинь-Житомирщина*. 2005. №. 14. С. 74–79.
5. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. Київ : Наукова думка, 1984. 412 с.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
7. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : підручник. 2-ге видання, доповнене. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.
8. Русская грамматика / глав. ред. Н. Ю. Шведова : в 2-х томах. Т 1: Фонетика, фонология, ударение, интонация, словообразование, морфология. Москва : Наука, 1980. 783 с.
9. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. 583с.
10. Юшук І. П. Українська мова. Київ : Либідь, 2004. 640 с.
11. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego : w 3 t. Słownik prasłowiański. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : Wydaw-wo Polskiej Akademii Nauk, 1974–1979. Tom 1.
12. Wojtyła-Świerzowska M. Prasłowiańskie nomen agentis. Monografie Slawistyczne. Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk : Wydawnictwo Polskiej arademii nauk, 1974. 161 s.

Перелік умовних скорочень джерел:

Арк – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000. Т. 354 с.; Т. 2. 458 с.

- Василенко** – Василенко К. Ю. Лексика українського сценічного танцю. Київ : Мистецтво, 1971. 562 с.
- ГорбачОстр** – Горбач О. Т. Західнополіська говірка с. Остромичі коло повіту Кобринь : словник. *Діалектологія* : зібрані статті. Мюнхен : Український вільний університет, 1993. Т. 5. С. 283–331.
- ГорбачРом** – Горбач О. Т. Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області. *Діалектологія* : зібрані статті. Мюнхен : Український вільний університет, 1993. Т. 5. С. 56–157.
- ГорбачСт** – Горбач О. Т. Південноволинська говірка й діалектний словник с. Ступно, кол. повіту Здовунів. *Діалектологія* : зібрані статті. Мюнхен : Український вільний університет, 1993. Т. 5. С. 405–524.
- ГорбачТер** – Горбач О. Т. Говірки Теробовельщини : словник. *Діалектологія* : зібрані статті. Мюнхен : Український вільний університет, 1993. Т. 5. С. 173–257.
- Грим** – Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир, 2002. 184 с.
- Гр** – Словарь української мови : у 4 т. : збір. ред. журн. «Києв. Старина» / упоряд. із дод. власн. матеріалу Б. Д. Грінченко. Київ : Лексикон, 1996. (Репринтне вид. 1907–1909 рр.).
- ГуцГов** – Гуцульські говірки : короткий словник / відпов. ред. Я. В. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
- Дика** – Дика Л. В. Суфіксальний словотвір іменників *pluralia tantum* (на матеріалі говірок полісько-середньонаддніпряньського порубіжжя). *Волинь-Житомирщина*. 2005. №. 14. С. 74–79.
- ДзПрогр** – Дзедзелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. Київ : Наук. думка, 1987. 300 с.
- ДолГов** – Верхратський І. Г. Про говір долівський. *ЗНТШ*. 1900. Т. 35–36. С. 1–127.
- Дорош** – Дорошенко С. І. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини. *Діалектологічний бюлетень*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. Вип. 9. С. 101–122.
- ЗелБанд** – Зеленько А. С., Бандюк М. І. Типологія структурно-семантичної організації побутово-виробничої лексики української мови на діалектному матеріалі (Реконструкція глибинних семантичних структур, або семантичний тезаурус) : монографія. Луганськ : Шлях, 1999. 90 с.
- Ен** – Словарь малороссийских словъ, содержащихся въ Энеидѣ, съ русскимъ переводомъ. Виргилева Энеида на малороссийській языкъ переложенная И. П. Котляревскимъ. Київъ и Одесса : Издание книжныхъ и музыкальныхъ магазиновъ Болеслава Корейво, 1890. С. 293–338.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. Л. С. Мельничук. Київ : Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.
- КвОсн** – Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка : в 3 т. / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Харків : Харківський державний університет, 1978–1979. Т. I–III.
- Корз** – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика* : збірник наук. праць. Київ : Наук. думка, 1987. С. 62–267.
- Куліш** – Куліш П. О. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1989. Т. 2 : Чорна рада : Хроніка 1663 р. Оповідання. Драматичні твори. Статті та рецензії / підгот. тексти, упоряд. і склав приміт. М. Л. Гончарук. 586 с.
- ЛексЛат** – Лексиконъ латинський. *Лексикони Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського* / підг. до вид. В. В. Німчук. Київ : Наук. думка, 1973. С. 61–423.
- ЛексФр** – Лексика поетичних творів Івана Франка : методичні вказівки з розвитку лексики / упоряд. І. І. Ковалик та ін. Львів : ЛДУ, 1990. 264 с.
- Лис** – Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ : Наук. думка, 1974. 260 с.
- Ліпк** – Словник рибальської лексики. *Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпряниці* : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. Г. Ліпкевич. Запоріжжя, 1993. С. 212–235.
- МатТимч** – Тимченко Є. К. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / підг. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса : у 2-х книгах. Київ – Нью-Йорк : Преса України, 2002. Кн. 1–2.
- Ник** – Никончук М. В., Никончук О. М. Транспортна лексика Правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / відп. ред. П. Ю. Грищенко. Київ : Наук. думка, 1990. 292 с.
- НикМЛА** – Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). Київ : Наук. думка, 1979. 316 с.
- НТСУМ** – Новий тлумачний словник української мови : 4 т. / укл. В. В. Яременко та ін. Київ : Аконті, 2000. Т. 1–4.
- О** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / відп. ред. І. Г. Матвіяс. Київ : Наук. думка, 1984. Ч. I–II.
- Пр** – Практика сі#, или оувѣщеніе працовитымъ господаремъ. *Лікарські та господарські порадики XVIII ст.* / підг. до вид. В. А. Передрієнко. Київ : Наук. думка, 1984. С. 114–120.
- РД** – Русалка Дністровая : (фотокопія з вид. 1837 р.) / вст. ст. О. І. Білецького. Київ : Дніпро, 1972. 135 с.
- Саб** – Сабалдир Г. О. Практичний російсько-український словник. Київ : Час, 1926. 436 с.
- СДЯ** – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва : Русский язык, 1988–2008. Т. 1–7.

СлХVI–п.п.ХVII – Словник української мови ХVI – першої половини ХVII ст. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17.

СлРЯ – Словарь русского языка XI–XVII вв. / гл. ред. С. Г. Бархударов, Ф. П. Филин, Д. Н. Шмерев, Г. А. Богатова, В. Б. Крысько, Р. Н. Кривко. Москва : Наука, 1975–2015. Вып. 1–30.

СМШ – Словник мови Шевченка : у 2 т. / ред. кол. В. С. Ващенко, Г. П. Дорошенко та ін. Київ : Наук. думка, 1964. Т. I–II.

СНГТК – Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш / відп. ред. В. В. Лучик. Київ – Кіровоград : РВГІЦ КДПУ, 1999. 224 с.

Спанатій – Словник українських говірок Бузько-Інгульського межиріччя : близько 20 000 діалектизмів / укл. Л. С. Спанатій, А. П. Супрун, М. Ф. Тимченко, В. П. Токар ; за заг. ред. Л. С. Спанатій. Миколаїв : Іліон, 2018. 876 с.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1977–1978. Т. 1–2.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / ред. колегія : І. К. Білодід (гол.) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

СУГО – Словник українських говорів Одещини / редкол. : О. І. Бондар (голов. ред.), Л. І. Хаценко (заст. голов. ред.) та ін. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2011. 222 с.

СхСл – Словник українських східнословобожанських говірок / уклад. К. Д. Глуховцева та ін. Луганськ, 2002. 234 с.

УмСп – Уманець М., Спілка А. Словарь російсько-український. Берлін : Українське слово, 1925. 1150 с.

Ф – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. 4-е изд., стер. Москва : ООО «Изд-во Астель» : ООО «Изд-во АСТ», 2003.

ФУБН – Сабадош І. В. Формування української ботанічної номенклатури. Ужгород, 1996. 165 с.

Чаб – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. Запоріжжя : ЗДУ, 1992.

Шел – Шелудько І. М. Практичний словник виробничої термінології. Харків : Державне вид-во України, 1931. 110 с.

Шкрум – Шкрумеляк М. С. Тлумачний словник-довідник гуцульських говірок. Івано-Франківськ, 2016. 176 с.

Bilousenko P. I., Voiko L. P., Ternova A. I. FORMATION OF LEXICO-WORD-FORMING TYPES OF PLURALIA TANTUM NOUNS WITH THE SUFFIX -ЦІ

The article on the material of linguistic facts, selected from the monuments of the Ukrainian language of different styles and genres from ancient times, shows what lexical and word-forming types of plural nouns with the suffix -ці and derived affixes -иці, -ниці, -иці, -аниці, -ованиці was formed during the written history of the Ukrainian language. In particular, it is noted that in the Ukrainian language of the XI–XIII centuries documented adjective pluratives to denote adherents of heresies and doctrines (безглав'ниці, ангелов'ци, платон'ци). From the nouns a few names of the inhabitants of certain areas were formed (бродниці, расхль'ниці). In the Ukrainian language of the XIV – end of the XVIII century ancient derivatives are almost never used to denote adherents of a certain heresy, but with the help of this suffix, nouns are used to form multiple nouns at the place of residence (грабов'ці, стр'лков'цї, слоним'ци), names of building details, means of transportation, holidays (громниці, м'ясниці), and some others derivatives with different meanings.

In the new Ukrainian language, there is a rapid growth of nouns pluralia tantum with the named formant. Nouns, adjectives, verbs produce the names of clothes, shoes, food, devices, etc. A certain part of desubstantives in different lexical-word-forming types has a modifying meaning of similarity (копит'ці – “folklore name of a plant: ungulate”, матил'ци – “pattern in the form of a butterfly, which is painted Easter eggs” or diminutiveness (постіль'ці – “postoli”; двер'ці – “dvertsiata”).

All this gave grounds to assert that a specialized word-forming formant was formed in the Ukrainian language, which, along with other suffixes, participated in the creation of derivatives that do not have singular forms.

Key words: nouns pluralia tantum, lexicalization of nouns, pluratives, specialized word-formation tool, lexical-word-forming types, modification values of similarity, diminutives.